

ВОБРАЗ ДАМАВІКА Ў ФАЛЬКЛОРНАЙ ПРОЗЕ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У міфалогіі нашы продкі несвядома-мастацкім спосабам адлюстроўвалі свае ўяўленні пра навакольны свет. Як лічыць вядомы даследчык славянскай міфалогіі Т. І. Шамякіна, думка пра нейкія існасці, што жывуць побач з намі і часам нават не ўспрымаюцца нашымі органамі пачуццяў, была ў чалавека заўсёды. Яна і ўвасоблена ў вобразах народнай дэманалогіі: дамавіка, лазніка, кікімары, а таксама ў вобліках духаў прыроды.

Цікава, адкуль наогул з'явіліся ўяўленні пра духаў, што насяляюць хату. Больш таго, ў фальклорных тэкстах часта згадваецца іх знешняе апісанне. Дамавік, Пячурнік, Хут – гэта фантазія ці існасць, якая суадносіцца з іншым вымярэннем і якую могуць разумець пэўныя людзі? Ці гэта толькі прымхі, забабоны? Хто гэта: апекуны ці проста істоты, якія існуюць побач з намі? Што яны нясуць: даброты ці няшчасці, а можа, у іх наогул свае жыццё, якое не мае ніякіх судакрананняў з жыццём чалавека? Чаму парознаму малюецца іх знешні выгляд?

У сістэме міфалагічных персанажаў, звесткі пра якіх запісаны ў розных вёсках Гомельшчыны, важнае месца займае дамавік. Гэта міфалагічная істота ёсць своеасаблівым alter ego гаспадара, сярод іншага – і па знешнім абліччы. А яшчэ дамавік з'яўляецца абярэгам агменю: калі гаспадары пераязджаюць на новае месца, каб перавезці з сабой дамавіка, трэба захапіць вуголля з печкі. Можна меркаваць, што дамавік сімвалічна ўвасабляе хатні агонь, як Жыжаль – падземны, а Пярун – нябесны. Лучыцца дамавік і са светам нябожчыкаў: ёсць сведчанне, што ў дамавіка пераўтвараецца адзін з памерлых сямейнікаў.

Знешні выгляд дамавіка, згодна з крыніцамі, досыць разнастайны: змяя; чалавекападобная істота, пакрытая валасамі; старэнькі дзядок; тлусты, сярэдняга росту чалавек, падобны да гаспадара.

Беларус не толькі ўяўляе Дамавіка ў вобразе змяі, але нават і па паходжанні лічыць яго амаль што змяёю: *«Трэба пеўня, які заспявае на трэці дзень пасля выхаду з яйка, трымаць сем гадоў. За гэты час ён знясе зносак (маленькае яйка велічынёй з галубінае), які трэба зашыць у мяшэчак і насіць яго пад левай пахаю шэсць месяцаў. Праз гэты тэрмін з яго вылуціцца змеяня, якое, уласна, і ёсць Дамавік. У знак падзякі за прытулак ён будзе чалавеку, што насіў яго, прыносіць дастатак у гаспадарцы»* [1, 13 – 14].

Дамавік можа прымаць зааморфны і антрапаморфны выгляд. Жыхары Гомельшчыны так апісваюць знешні выгляд дамавіка: *«Дамавік можа выглядаць па-рознаму. Найчасцей дамавы паяўляецца пахожым на серага ката, які любіць ўночы пагуляцца з валасамі хазяйкі хаты»* (Запісана ў в. Перавалока Рэчыцкага раёна ад Каракі Ганны Яфімаўны, 1928 г. н.). *«Знаю, што дамавік пахожы на гаспадара ці гаспадарку дома. Я яго не толькі*

бачыла, але і чула. Сплю, аж чутно як нехта мыецца, плёскаецца» (Запісана ў в. Перавалока Рэчыцкага раёна ад Канавалавай Марыі Трафімаўны, 1932 г. н.). *«Дамавік быў у мяне ў выглядзе ката. Быў красівы, бальшы, серватага цвету. Як выйдзеш з хаты, то ён на акне паявіцца і сядзіць, а як зойдзеш у хату, то ката няма»* (Запісана ў г. Буда-Кашалёва ад Дзехцяровай Кацярыны Дзянісаўны, 1923 г. н.). *«Гэта такі маленькі старэнькі мужычок, з дліннымі косамі, адзеты ён у рубяху, штаны»* (Запісана ў в. Лапічы Буда-Кашалёўскага раёна ад Лапіцкай Алы Уладзіміраўны, 1932 г. н.). *«Ён такі маленькі чалавечак. Ён стары і пахожы на дзеда. У яго чорная барада. Ён ростам малы, такі, як кукалка»* (Запісана ў в. Шырокае Буда-Кашалёўскага раёна ад Лебедзь Аляксандры Лявонаўны, 1935 г. н.). *«Ён падобны на чалавека, толькі рост у яго вельмі маленькі. Сам ён чорны ці цёмны, па ўсім целе растуць валасы»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна). *«Дамавікі розныя бываюць. Но ўсе ані маленькія, как дзеці, толькі ліца ў ніх, як у взрослых»* (Запісана ў в. Чырвоны Бераг Жлобінскага раёна ад Брухавецкай Ніны Андрэеўны, 1933 г. н.). *«Он бывает котом, бывает ціпа чорцікаў, а бывае і чалавекам»* (Запісана ў г. Жлобін ад Філіпавай Галіны Васільеўны, 1941 г. н.).

Дамавік можа жыць на печцы, у запечным куце, пад печкай, у каморы, клеці: *«Жыць дамавік можа на печы. Пад печчу, у коміне, пад венікам, у куточку, а некаторыя дамавыя жывуць і ў хляве»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна). *«Ён у нас дзе-та за швейнай машынкай»* (Запісана ў г. Жлобін ад Філіпавай Галіны Васільеўны, 1941 г. н.). *«Яны жывуць ня толькі ў хаце, але і ў бані»* (Запісана ў в. Краснагорск Буда-Кашалёўскага раёна ад Маліноўскай Марыі Міхайлаўны, 1944 г. н.). *«Абычна ён жыў ці ў цёмных вуглах, ці за печкай»* (Запісана ў в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна ад Міненка Ганны Уладзіміраўны, 1929 г. н.). *«Таксама жыве ён у хлявах. Тут ён асцерагае скаціну ад розных нечысцей»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна).

Асноўная функцыя дамавіка – дагляд за парадкам у хаце і ў гаспадарцы наогул, актыўны ўдзел у сямейным жыцці: *«Ён любіць у хаце парадак, каб заўсёды былі нагатоўлены розныя стравы. Калі яму падабаецца, то ён не шуміць»* (Запісана ў в. Лапічы Буда-Кашалёўскага раёна ад Лапіцкай Алы Уладзіміраўны, 1932 г. н.). Ён спрыяе, дапамагае добрым гаспадарам і вельмі не любіць сварак, п'янства, гучнай гаманы, лютэркаў, масак. Гэтыя схільнасці сведчаць аб яго станоўча-сакральнай прыродзе: *«З дамавіком трэба жыць у згодзе, дагаджаць яму. Тады ён будзе аберагаць дом і гаспадарку»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна).

Разам з тым, незадаволены дамавік можа помсціць – сысці з хаты, пашкодзіць ў гаспадарцы (асабліва жывёле), давесці каго-небудзь з сямейнікаў да смерці. Прырода нячысціка праяўляецца ў капрызным,

непрадкавальным нораве, ахвоце да здзекаў з гаспадароў: *«Ён бывае добры, бывае і злы. Залежыць ад таго, як будзеш яго прывячаць. Калі ён сердзіца – перадвігае посуд, хавае абутак, вопратку»* (Запісана ў п. Клянок Буда-Кашалёўскага раёна ад Зубаравай Ніны Міхайлаўны, 1934 г. н.). *«Казалі шчэ, што дамавы не любіць, штоб у хаце ругаліся і біліся. Ён тады ноччу робіць шкоду, усё ламае, разбівае»* (Запісана ў в. Сінічына Буда-Кашалёўскага раёна ад Міненка Ганны Уладзіміраўны, 1929 г. н.). *«Калі нешта яму не падабаецца, то ён пачынае грамыхаць відэлькамі, лыжкамі, тупаць, прадметы розныя перастаўляе на свій лад. Таксама не любіць, калі ў хаце не прыбрана. Таму кожная хазяйка павінна хату садзяржаць у чыстаце, каб дамавік не злаваўся»* (Запісана ў в. Лапічы Буда-Кашалёўскага раёна ад Лапіцкай Алы Уладзіміраўны, 1932 г. н.). *«Не нравіцца дамавіку, калі хазяіны паміж сабою ругаюцца. Хто бывае не правы, таго ён можа ў час начнога сьпаньня задушыць. Шчэ можа біць пасуду, завываць страшным голасам у коміне, хаваць розныя рэчы»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна).

Дамавіка можна бачыць у Вялікі чацвер. Для гэтага трэба толькі ў царкве на вячэрнім набажэнстве ўзяць запаленую свечку і ісці з ёю дадому, беражліва ахоўваючы, каб вецер не затушыў яе. А ўжо дома з гэтай свечкай трэба падняцца на гарышча, і там абавязкова будзе ляжаць Дамавік у вобразе голага чалавека. Тады трэба чым-небудзь прыкрыць Дамавіка, і ён у знак падзякі за гэта спытае ў чалавека, што яму трэба. Чалавек павінен у гэты час шчыра адкрыць Дамавіку свае патрэбы, і ён пастараецца задаволіць іх.

Улічваючы, што без Дамавіка абысціся нельга і што ён не заўсёды выявіць сваё знаходжанне ў доме, прадбачлівы гаспадар стараецца завабіць яго. *«Дамавога трэба частаваць сладацямі са словамі: «Давай з табой сябраваць – я табе дам гасцінца, а ты мае рэчы не хавай!» І пакласці гасцінцы за печ або пліту»* (Запісана ў п. Клянок Буда-Кашалёўскага раёна ад Зубаравай Ніны Міхайлаўны, 1934 г. н.). *«З кожнай пенсіі купляю я ў магазіне канфет ілі пранікаў... так вот, я тры канфеткі ўсёгда палажжу ў місачку і пастаўлю гдзе на пол, каля і сцяны, і скажу: «Эта табе, мой памошнічак. Спасіба табе за ўсё». Так я благадару свайго дамавога. І ён мне за гэта дапамагае»* (Запісана ў в. Шырокае Буда-Кашалёўскага раёна ад Лебедзь Аляксандры Лявонаўны, 1935 г. н.).

Дамавік любіць мыцца ў лазні і парыцца венікам: *«Калі памыесся ў бані і выходжыаш з яе, дык венікі трэба паставіць кругом таза і сказаць: «Памыйся і ты, хазяін». А калі выходзіш з прадбанніка, дык гаворыш дамавіку: «Табе банька на стаянія, а нам на здароўя»* (Запісана ў в. Краснагорск Буда-Кашалёўскага раёна ад Маліноўскай Марыі Міхайлаўны, 1944 г. н.).

Дамавік даволі чула ставіцца да няшчасця ў двары гаспадара. Акрамя таго, ён прадбачлівы, празорлівы і таму часта папярэджвае гаспадароў пра розныя няшчасці: *«Дамавы інагда прадчувае бяду. Тагды он ноччу стукае ў сцены хаты або іздае няясныя звыкі»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага

раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна). Перад вялікай бядой Дамавік плача, стогне, або грукае ў дзверы ці сцяну хаты, або з'яўляецца гаспадару альбо каму-небудзь з сям'і. Часам Дамавік-прадкавальнік душыць таго, хто спіць, балюча сціскаючы горла, а здараецца – кладзе на яго сваю руку: калі рука калматая і цёплая – гэта на шчасце, дакрананне голай і халоднай рукі прадказвае бяду.

Зыходзячы са зместу міфалагічных апавяданняў у дамавіка толькі адна жонка. Пасля смерці яе ён можа ажаніцца да чатырох разоў, але не на сваячках – інакш ён абавязаны пакінуць хатнюю службу і паступіць, напрыклад, у лесавікі, вадзянікі, балотнікі. Ад сваёй жонкі дамавік мае сыноў і дачок: *«У дамавіка бываюць дзеці малыя – дамавічкі. Аны дапамагаюць бацьку»* (Запісана ў в. Бабоўка Жлобінскага раёна ад Аўраменка Ніны Дзмітрыеўны, 1930 г. н., перасяленкі з в. Дронькі Хойніцкага раёна). Дасягнуўшы ўзросту, сыны звычайна становяцца дамавікамі новых пабудаваных дамоў; дочкі ж выдаюцца замуж за дамавікоў, хоць некаторыя з іх застаюцца ў дзеўках назаўсёды. У гэтым выпадку яны ўяўляюцца вечна юнымі красунямі, якія зводзяць хлопцаў і схіляюць на сувязь з сабою. Дамавічкі патрабуюць вернасці і неміласэрна помсцяць хлопцам за яе парушэнні. Дамавікі спраўляюць вяселлі сваіх дзяцей у залежнасці ад дома, дзе жывуць, – то багата, то сціпла, прычым стараюцца прымеркаваць іх да вяселляў гаспадаровых дзяцей, каб не плаціць асобна музыкантам; адпаведна яны надзяляюць дачок пасагам. Час харчавання, сну і работы Дамавікі размяркоўваюць у адпаведнасці з прынятым у доме распарадкам.

Колькі часу жывуць дамавікі – нікому невядома, хоць кожны ведае, што адзіная іх пагібель – ад грамавых удараў – магчыма тады, калі сам ён, заўсёды вельмі асцярожны, штосьці зрабіў не так. Як і ўсе нячысцікі, забіты дамавік ператвараецца ў прах.

Такім чынам, дамавік – даволі размыты вобраз, які вар'іруецца па цэлым шэрагу прыкметаў у павер'ях. Большасць былічак ідэнтыфікуе згаданага персанажа як істоту з амбівалентнай характарыстыкай. Той самы дамавік вызначаецца дзеяннямі, якія могуць быць на карысць гаспадароў і на шкоду; ён можа мець антрапаморфны і зааморфны выгляд.

Верагодна, вобраз дамавіка, як лічыць У. Лобач, узыходзіць да духа хатняга агменю, пра што сведчыць месца пражывання: запечны кут, падпечча, пячны слуп. З другога боку, здольнасць дамавіка ўплываць на плоднасць хатняй жывёлы, суаднесенасць яго са змяёй (вужом), магчыма, гаворыць аб пераносе на яго функцый бога жывёлы і багацця Вялеса.

Увогуле за вобразам дамавіка хаваецца, хутчэй за ўсё, старадаўні двайнік гаспадара, апякун хаты, які з цягам часу набывае рысы нячысціка. Супадзенне шэрагу функцыянальных прыкметаў дамавіка з функцыямі такіх персанажаў, як гугеннік, хлеўнік, лазнік (дамавік любіць мыцца ў лазні апоўначы), дазваляе меркаваць, што вобраз дамавіка з'яўляецца першасным у тую гістарычную эпоху, калі адсутнічаў развіты комплекс сялібных пабудоў (гумно, хлеў, лазня і г. д.).

ЗАЎВАГІ

*1. У артыкуле выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны».

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія: дапаможнік / уклад. У. А. Васілевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 2001.